

Arhe, V, 9/2008
UDK 115 Kangrga, 17.24-42v
Originalni naučni rad

MILENKO A. PEROVIĆ
Filozofski fakultet, Novi Sad

KANGRGIN POJAM VREMENA

Rezime: Polazeći od uvjerenja da je Kangrgiga knjiga «Praksa, vrijeme, svijet» jedno od najznačajnijih djela suvremene hrvatske filozofske literature, koja su hrvatskoj filozofiji otvarala prostor mogućnosti dijaloga na ravnoj nozi s najtemeljnijim orijentacijama suvremene filozofije u svijetu, autor se u svom prilogu usredsređuje na analizu njegovog pojma vremena. Odabir toga pojma, kao mogućeg predmeta tematske analitičke pozornosti, određen je, s jedne strane, shvatanjem da je problem vremena središnji topos svih temeljnih filozofskih tematizacija u modernoj filozofiji, te s druge strane vodećom tezom da Kangrgina filozofska djelatnost svoju najvišu razinu i samosvojnost postiže i održava upravo u raspravama o problemu vremenu i kritičkom dijalogu o problemu vremena s najznačajnijim misaonim likovima moderne filozofije.

Odnos filozofije prema faktumu vlastitog povijesnog postojanja, jednako kao i odnos čovjeka i roda prema vlastitoj povijesnoj egzistenciji, počiva na sposobnosti i htijenju tradiranja. Ono znači moć da se u pamćenju sačuva ono što je bilo i što se mislilo, što se po nekom kriteriju čuva od zaborava. Tradirati se može na temelju odluke da ono što je bilo još uvijek na živi način može napućivati kako da se bude, te da ono što se već mislilo može svojom temeljitošću obavezivati na pozornost u aktualnom i budućem mišljenju. Što to danas ponajčešće ne izgleda tako, jer iz tzv. filozofija dana neprekidno i jednako nemišljeno stiže nagovor da se svako započinjanje u filozofiji ima odvijati kao da se u filozofiji nikada prije nije započinjalo i mislilo, ponajmanje se mogu okriviti i prepustiti zaboravu oni valjani filozofski djelatnici kod kojih je na djelu bila sama «stvar filozofije». U voluminoznom djelu Milana Kangrge stvar filozofskog mišljenja jeste bila i još je uvijek na djelu.

Ova teza me obavezuje da svoje izlaganje ne usmjerim tako da bude *homage* Milanu Kangrgi kao jednom od najznačajnijih hrvatskih filozofa uopšte. Nije mu ni namjera u prigodnosti panegiričkog odnosa prema njemu i njegovoj filozofskoj generaciji. Naprotiv, tematski interes za stvar događanja same filozofije u modernoj epohi vodi me u pravcu jednog mogućeg čitanja njegove knjige «Praksa, vrijeme, svijet», zbog vlastitog filozofskog uvjerenja da njezine bitne uvide valja umjeti štiti koliko od zaborava, toliko i od interesa za zgošnjim arhivarenjem

po svijetu filozofije. Tu knjigu smatram jednim od najznačajnijih djela hrvatske filozofske literature, kojom je u svoje vrijeme hrvatskoj filozofiji otvaran prostor mogućnosti dijaloga na ravnoj nozi s najtemeljnijim orijentacijama suvremene filozofije u svijetu.

Tematski izbor Kangrginog pojma vremena, kao mogućeg predmeta tematske analitičke pozornosti, određen je shvatanjem da je problem vremena središnji topos svih temeljnih filozofskih tematizacija u modernoj filozofiji. Štoviše, filozofski problem vremena je onaj problemski topos koji u bitnom smislu određuje modernost moderne filozofije u njezinom dijalogu s epohalnim vremenom i uspostavlja sve noseće perspektive razumijevanja vodećih problema filozofije u radikalnom otklonu od duge metafizičke tradicije. Kangrgina filozofska djelatnost svoju najvišu razinu i samosvojnost postiže i održava upravo u raspravama o problemu vremena i kritičkom dijalogu o problemu vremena s najznačajnijim misaonim likovima moderne filozofije.

Njegove analize problema vremena započinju uvidom u neobičnu deficitarnost eksplikacije pojma vremena kod samoga Marxa, iako je ona u bitnom smislu pripremljena u Marxovom mišljenju. Upravo je Marxov koncept «povijesnog mišljenja» izrastao na iskustvu mišljenja pojma vremena u njemačkoj idealističkoj tradiciji, u prvom redu, na iskustvu Hegelovog poimanja vremena. To je filozofsko iskustvo bilo određujuće i za samu mogućnost Marxovog kritičkog dijaloga s Hegelom, ali i za utemeljenje imanentne autokritike biti moderne građanske epohe kod Marxa, koja će pripremiti metodički model za moguće transgrađansko mišljenje u kojemu će jedan od nosivih pojmova biti upravo pojam vremena. Na tragu te interpretacijske strategije Kangrga će razviti vlastito uvjerenje da taj metodički model nije, u punoj mjeri mogućnosti koje je pružao, razvijen do kraja u onim filozofskim koncepcijama koje su bitno događanje moderne građanske epohe i bitno događanje same filozofije mislile na vodećim podsticajima koji su dolazili od Marxovog mišljenja (Lukacs, Bloch, Markuse etc.).

Za Kangrgu, prihvatanje toga značajnog misaonog poticaja vodilo je zahtjevu da se sudbina čovjeka u modernog građanskoj epohi misli iz aporetškog događanja imanentnih povijesnih struktura samoga bitka čovjeka, u filozofskoj pojmovnoj mreži koja se oblikuje na istaknutom značenju pojmova *prakse*, *vremena* i *svijeta*. To nijesu slobodno izabrani pojmovi, na kojima bi se demonstrirala filozofska učenost u obliku razumijevanja povijesti filozofskih pojmova. Naprotiv, po svom ontološkom značenju to su pojmovi, moderno epohalno-povijesno odjelovljenje kojih i njihova filozofska eksplikacija, udaraju u same temelje ontologije modernog građanskog svijeta. Kangrga postavlja vodeći stav za raskrivanje te ontologije: povijesnost čovjekova svijeta, u aktu kojim se samoproduciraju i uspostavljaju i čovjek i povijest i svijet, pokazuje da je čovjek u svom korijenu vremenito biće. Taj stav ne implicira shvatanje da je čovjek naprosto po svom bitnom ontološkom ustrojstvu vremenito biće,

budući da je svako konačno biće ujedno vremenito biće, jer mu konačnost dolazi upravo po njegovom bitnom ustrojstvu da je vremenito biće. Bit svega konačnog jeste ono vremensko. Bit čovjekova bitka je vremenovanje, moć čovjeka da se negativno odnosi prema vlastitoj temporalnoj biti, moć da se negira i diskontinuirati to vremensko čovjekove biti. Samovremenovanje, kao permanentno samoodolijevanje moći vremena, kao diskontinuirano samoproizvedeće samoispunjavanje je najizvorniji način čovjekova opstanka. Taj Kangrgin najtemeljniji i vodeći uvid u bitnu ontološko-antropološku strukturu čovjekova povijesnog svijeta, kristaliziran na iskustvu misaonih paradigmi filozofije njemačkog idealizma i Marxovog mišljenja, otkriva se kao traženi metodički model za razumijevanje najizvornijeg načina čovjekove povijesne egzistencije. On se ujedno uzima i kao kritičko mjerilo za epohalne oblike manifestiranja čovjekove biti u modernom povijesnom vremenu. Ono daje da se može razumjeti epohalna mogućnost, koju je donijela moderna građanska epoha s vodećim principom ljudske subjektivnosti u smislu homocentričnosti i logocentričnosti, da čovjek samoga sebe oslobodi za najizvorniju odluku o vlastitoj ljudskoj biti, za život prema toj biti. Jednako tako, ona daje da se historijski postignuta vladajuća forma ljudskog života može kritički vrednovati kao opšta strategija pretrpavanja, onemogućivanja i zaboravljanja te biti u labirintima efemernog historijskog opstojanja čovjeka. Mjerilo dolazi iz fundamentalnog Hegelovog uvida da čovjek jeste povijest, na tragu kojega Kangrga postavlja pojam čovjeka u njegovom najizvornijem određenju kao «povijesno događanje»¹.

Put od stava o čovjeku kao «povijesnom događanju» do razumijevanja vremena, kao ontološke osnove i interpretacijskog ključa razumijevanja kako se bit čovjeka očituje u modernog građanskoj epohi, Kangrgu je nužno vodio preko tematizacije pojma prakse. Kompleksnost analize tog pojma, koja je izvedena naspram aristotelovskog pojma *praxis* i pojma «prakse» koji je devastiran u filozofskoj tradiciji i kao takav isporučen iz obične filozofskoj svijesti, pokazuje se kod Kangrge u nekoliko osnovnih elemenata. *Theoria* i *praxis* stoje u nerazdruživom jedinstvu; praktičko djelovanje čovjeka imanentno je usmjereno na prirodu; iz tog izvornog odnosa ono konstituirati bitne odnose među ljudima kao društvene odnose; *praxis* je ujedno i *poiesis*, tj. produkcija i reprodukcija života, ali kao djelanje kojemu je imanentna mogućnost nadilaženja onoga *techne*, jer djelanju je cilj sami djelatnik; zbog toga se u djelanju iskušava smisao čovjekova života; djelanje je proces postajanja čovjeka čovjekom i neprestano uspostavljanje idealiteta svijeta; djelanje je produciranje samoga vremena.

Tako se bit prakse, shvaćene kao samodjelatnost, re-revolucija, kod Kangrge komprimira u složenom iskazu, u kojemu se pokazuje kako se ona

¹ Kangrga, Milan, *Odabrana djela*, tom 3. ("Praksa, vrijeme, svijet"), Naprijed, Zagreb 1989. str. 11.

otvara za cjelinu onih tematizacija koje su činile Kangrgin filozofski opus u cjelini: idealitet svijeta = idealitet vremena = istinsko ljudsko događanje = postajanje čovjeka čovjekom (postajanje prirode ljudskom prirodom) = povijest kao povijesni čin i njegovo odjelovljenje u tzv. vanjskim uvjetima i predmetima za zadovoljenje ljudskih potreba².

U vremenu u kojemu je golim faktumom filozofske obrazovanosti postalo uvjerenje da je filozofija subjektivnosti, u prvom redu filozofija njemačkog idealizma i Marxova filozofija, sa svojim temeljnim filozofskim rezultatima doživjela tzv. slom, te utoliko u misaonim ruševinama završila svoju povijesno-filozofsku misiju, Kangrga upravo reafirmira stanovište subjektivnosti ljudskog subjekta kao još uvijek najproduktivnije stanovište u beskrajnom pluralnim misaonih paradigmi koje su preplavile filozofiju u 20. stoljeću. S tog stanovišta on priređuje vlastito razumijevanje problema vremena: «Subjektivitet (je) bitno konstitutivan za samu mogućnost vremena (u čemu i leži njegov idealitet)». Samo u subjektivitetu valja tražiti «izvor, porijeklo i iskon vremena»³, jer vrijeme i jeste izvor, porijeklo i iskon samoga subjektiviteta, bitka čovjekova kao moći samovremenovanja. Iz ospoljenja subjektivnosti, kao moderne «kategorije» pokazuje se da i vrijeme ima vlastitu povijest. Pokazuje se da i samom vremenu treba vremena da bi se iskazalo u svojoj vremenskoj biti kao pojam. Iz te se spoznaje otvara svijest o granici tradicionalne metafizike i legitimira mogućnost povijesnog mišljenja. S njegovog stanovišta vrijeme je moguće pojmiti kao «bitni diskontinuitet», tj. kao «posredovanje pomoću proizvođenja», u kojemu se pokazuje da je realno vrijeme «prekid i tek time započeti proces pun sadržaja i smisla jednog konkretnog (konačnog) događanja»⁴. Ta ideja slijedi iz duha Hegelovog određenja: «Vrijeme je sam opstojeći pojam», na temelju čega Kangrga zaključuje da sami pojam jeste u bitnom vremenovanje! To nije prosti misaoni proces «uvlačenja» vremena u pojam, nego «poistovjećivanje pojma i vremena, povijesni prijelom, koji čini epohu»⁵.

Ta misaona nit vodilja usmjerila je Kangrgu u svojevrstni integralni dijalog s cijelom filozofskom tradicijom, sa svim relevantnijim filozofima koji su u povijesti filozofije promišljali problem vremena (Platon, Aristotel, Plotin, Avgustin, Descartes, Vico, Herder, Leibniz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Marx, Bloch, Lukacs, Markuse, Nietzsche, Merleau-Ponty, Bergson, Heidegger, Ortega-y-Gasset, Kojeve etc.). Refleksije o Hegelovom i Heideggerovom poimanju vremena pokazuju mjeru same Kangrgine mogućnosti kritičkog razgovora s vodećim misaonim likovima vremena. U tom je dijalogu otvoren niz fundamentalnih

2 isto, str. 101.

3 isto, str. 105.

4 isto, str. 171.

5 isto, str. 173.

filozofskih problema (kontinuitet i diskontinuitet vremena, odnos percepcije i apersepcije, pojam budućnosti, pojam intimiziranog vremenovanja, odnosa ontologije i povijesti, odnosa povijesti i historije, problem napretka, problem slobodnog vremena, te problem utopijskog smisla vremena).

MILENKO A. PEROVIĆ
Faculty of Philosophy, Novi Sad

KANGRGA'S CONCEPTION OF TIME

Summary: Based on the belief that Kangrga's book "Praxis-Time-World" is one of the most significant works in modern Croatian philosophical literature, which opened up the possibility for Croatian philosophy to have equal footing in dialogue with the best-grounded orientations of the modern philosophical world, the author focuses on an analysis of his conception of time in this paper. The choice of this concept as a possible subject of thematic analytical study was determined, on one hand, by the concept that the problem of time is the central topos of all well founded philosophical thematizations in modern philosophy and, on the other hand, by the leading thesis that Kanagrga's philosophical work reached its peak and that he actually reaches and maintains his selfhood in the discussions of the problem of time and in critical dialogue about the problem of time with the most significant thinkers of modern philosophy.

Key Words: Time, Speculation, Subjectivity, Praxis